

**ZBIÓR RĘKOPISÓW
OFIAROWANYCH PRZEZ KS. B. USSASA
BIBLIOTECE UNIWERSYTECKIEJ KUL**

LUBLIN 1979

DANUTA DZIERZKOWSKA

KSIĄDZ BRONISŁAW USSAS
1885—1977

W dniu 6 grudnia 1977 roku zmarł ks. prałat Bronisław Ussas. Cichy pogrzeb na cmentarzu w Otwocku zamknął życie długie, czynne i dobre. Tym większy żal, że śmierć ta została jak gdyby nie zauważona.

Bronisław Metody Ussas urodził się 30 VI 1885 roku w Petersburgu w rodzinie litewsko-polskiej. Ojciec jego Mateusz Ussas był znanym lekarzem i społecznikiem, a matka Alina z Sawickich córką eks-ziemianina z guberni mohylewskiej. Majątek dziadka Sawickiego, za pomocą udzielaną przez niego powstańcom polskim w 1863 r., został przymusowo sprzedany Rosjanom i prawosławnym, ale prywatna poliklinika prowadzona przez ojca zapewniła dostatnie życie licznej rodzinie.

Mateusz Ussas zabiegał szczególnie o wychowanie i wykształcenie swoich siedmiorga dzieci. Zaangażowana przez niego paryżanka wpajała dzieciom nie tylko zasady dobrego tonu, ale przede wszystkim zwracała uwagę na kształcenie charakteru i przygotowanie ich do społecznego życia. Było to jednak wychowanie areligijne. Mateusz Ussas wykształcony w epoce Darwina i Renana był tylko metrykalnym katolikiem. Żona jego również nie była praktykującą katoliczką. Wprawdzie ochrzczili swoje dzieci, ale nie troszczyli się zupełnie o ich życie religijne.

W latach 1893—1903 Bronisław Ussas był uczniem gimnazjum klasycznego. Wyniósł stąd nie tylko doskonałą znajomość łaciny, lecz także ukierunkowanie swoich zainteresowań.

Wspaniałemu nauczycielowi historii S.P. Kirsanowowi zawdzięczał zamiłowanie do studiów historycznych, rzetelne „oczytanie” w źródłach, a przede wszystkim pragnienie zdobycia gruntownej znajomości historii Kościoła Katolickiego. Już jako uczeń VI klasy rozpoczął gromadzenie księgozbioru w tym zakresie.

Dzięki „lekturom” Kirsanowa poznał Bronisław życie religijne Benedyktynów i, jak notuje w swoich wspomnieniach, zaczął zastanawiać się nad życiem wewnętrznym człowieka wierzącego.

Jednak decydujący wpływ na obranie późniejszej drogi życia Bronisława należy przypisać... Wiktorowi Hugo¹. Egzaltowane ślubowanie szesnastolatka po przeczytaniu *Nędzników* okazało się zobowiązaniem poważnym i niemal dosłownym — na całe życie. Zaczął uczestniczyć w nabożeństwach w kościele św. Katarzyny. Poznał tu kapitałnego kaznodzieję ks. Witolda Czczęzota, ks.

¹ „Po przeczytaniu pierwszego tomu ukląknęłam i złożyłam obietnicę służenia Bogu biorąc za wzór biskupa Miriela”. Wspomnienia ks. Ussasa, s. 5 (Rkp. 912).

infulata Jerzego Matulewicza i swego późniejszego kierownika duchownego ks. Erazma Kluczewskiego.

Lektura Pisma Św. i poznawanie zasad ewangelicznych zafascynowały Bronisława i wpłynęły na jego, jak sam określa, nawrócenie. To z kolei jeszcze bardziej przekonywało go o potrzebie systematycznych studiów nad dziejami duchowieństwa katolickiego.

W roku 1903 rozpoczął studia na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Petersburskiego, wybierając jako specjalizację historię. Był także studentem Instytutu Archeologicznego.

Przez wszystkie lata studiów uczestniczył w zebraniach, organizowanych przez ks. Erazma Kluczewskiego dla historyków, archiwistów i bibliotekarzy. Przez 5 lat brał udział w pracach koła studenckiego, które na wniosek ks. E. Kluczewskiego prowadziło systematyczną inwentaryzację skonfiskowanego Polsce mienia kulturalnego, znajdującego się w archiwach, bibliotekach i muzeach Petersburga.

Po ukończeniu studiów zajmował się administrowaniem polikliniki ojca. Jednocześnie pracował intensywnie w bibliotekach i archiwach. Brał również udział w życiu religijnym Petersburga, pracując głównie wśród prawosławnych, pragnących przejść na katolicyzm.

Dopiero jako człowiek trzydziestoletni wstąpił do Seminarium Duchownego w Petersburgu, gdzie w roku 1917 (11 II 1917) przyjął święcenia z rąk bpa Jana Cieplaka. Bezpośrednio po święceniach został ks. B. Ussas skierowany do pracy duszpasterskiej wśród „bieżencew” w Mińsku Litewskim.

MIŃSK LITEWSKI (23 II 1917—21 III 1921)

Mińskie lata ujawniły wielki talent organizacyjny ks. Ussasa. W trudnych warunkach wojennych prowadził wielostronną działalność. Był prokuratorem i profesorem Seminarium Duchownego, rektorem kościoła podominikańskiego, kustoszem Archiwum Państwowego w Mińsku, prezesem Komitetu Pomocy dla Dzieci, członkiem Rady Miasta, a także zastępcą pełnomocnika Polskiego Czerwonego Krzyża Polskiej Delegacji do spraw związanych z rozejmem (X 1920—19 III 1921).

Z natury łagodny, potrafił ks. B. Ussas w szczególnych sytuacjach być uparty i działać dla dobra sprawy nawet bez imprimatur władzy zwierzchniej².

W ciągu dwu lat zebrał 200000 rubli, odnowił kościół i klasztor podominikański i ulokował tu szereg polskich organizacji³.

Będąc peowiakiem i członkiem Związku Polskiej Demokracji Chrześcijańskiej, uczestniczył również czynnie w szeregu innych organizacji o charakterze społecznym.

Kościół podominikański stał się głównym ośrodkiem życia religijnego. Dzięki współpracy ks. Edwarda Szwejnicza, ks. Antoniego Aleksandrowicza, ks. Jó-

² Np. zajęcie przez ks. B. Ussasa, przy pomocy peowiaków i członków Demokracji Chrześcijańskiej, klasztoru podominikańskiego nastąpiło wbrew zarządzeniu wikariusza gen. ks. Edwarda O'Rurke. Również niechętnie patrzyły władze kościelne na jego działalność społeczną, zalecając mu ograniczenie się do pełnienia obowiązków profesora Seminarium Duchownego.

³ 1) Związek Polskiej Demokracji Chrześcijańskiej, 2) Państwowy Komitet Pomocy dla Dzieci, 3) Związek Młodzieży Kresowej, 4) Izba Skautowa, 5) Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 6) Stowarzyszenie Techników Polskich.

zefa Pilcha i ks. Władysława Kalinowskiego nabrała również rozmachu działalność charytatywna i społeczna⁴.

Ks. B. Ussas był katechetą w szkole im. E. Platerówny, L. Tołstoja, 4-klasowej miejskiej szkoły żeńskiej, kapelanem klasztoru PP. Benedyktynek, a także pełnił bezinteresownie funkcję duszpasterza w szpitalu miejskim na Trójce Górze.

Osobiście zajmował się segregacją akt archiwalnych, dotyczących skasowanych kościołów i klasztorów na Mińszczyźnie.

Do wszelkich niedostatków odnosił się ze znacznym obiektywizmem i sprawiedliwością, kierując się przede wszystkim dobrocią, która pozwalała mu przełamywać nawet bariery narodowe i wyznaniowe.

ZNÓW W PETERSBURGU (VIII 1921—31 III 1925)

Od chwili rozpoczęcia działalności Komisji Rewindykacyjnej w Moskwie w sierpniu 1921 r. został ks. B. Ussas powołany na stanowisko rzeczoznawcy do spraw archiwalnych i bibliotecznych. 31 X 1922 prezes Delegacji Polskiej, minister A. Olszewski mianował go szefem Ekspozytury Delegacji Rewindykacyjnej i Specjalnej w Petersburgu. Tę trudną i odpowiedzialną funkcję pełnił aż do listopada 1924 r.⁵

Do jego obowiązków należało nie tylko administrowanie ekspozyturą, lecz także wykonywanie przy pomocy ekspertów wszystkich prac wchodzących w zakres działalności obu komisji. Rozległa wiedza ks. B. Ussasa, jego talent organizacyjny i doskonała znajomość stosunków lokalnych pozwoliły Delegacji Polskiej na osiągnięcie w tym czasie pomyślnych wyników. Szczególne zasługi położył ks. B. Ussas przy pracach nad zwrotem rękopisów i druków w Rosyjskiej Bibliotece Publicznej w Petersburgu (od 14 XI 1922 do 14 XI 1924 uzyskano łącznie 9827 rkp.), w tym znaczna ilość z Biblioteki Załuskich.

Prace rewindykacyjne, jakkolwiek połączone z trudnościami, dały mu wiele satysfakcji i pozwoliły jeszcze lepiej zapoznać się z materiałami dotyczącymi działalności Kościoła Katolickiego pod zaborami.

Dysponował nie tylko wykazem przejętych rękopisów⁶, ale także powiększył swoje zbiory o odpisy ciekawszych dokumentów.

WARSZAWA 1926—1969

W dniu 10 lutego 1926 r. wrócił do Polski i od listopada tegoż roku zamieszkał w Warszawie, zajmując się niemal wyłącznie pracą duszpasterską przy kościele św. Aleksandra.

⁴ Ks. E. Szwejnic założył tu stowarzyszenie pod nazwą Juventus Christiana. Z inicjatywy ks. W. Kalinowskiego powstało szereg kółek wśród młodzieży szkół średnich, które miały otaczać opieką ludzi starszych i samotnych. Pomocy lekarskiej udzielało kółko młodych pielęgniarek pod kierownictwem Marii Wierliżanki.

⁵ Tj. do czasu aresztowania go. Od 31 III 1925 formalnie przestał być współpracownikiem Delegacji Polskiej... Rkp. 911: Oświadczenie prezesa Delegacji Polskiej E. Kunzego — Moskwa 23 III 1926. W grudniu 1925 r. nastąpiła rehabilitacja ks. B. Ussasa. „Nową Wieczernią Gazeta” z 27 XII 1925 zamieściła komunikat, że „wszelkie informacje o ks. Ussasie wydrukowane w gazetach są całkowitym wymysłem i nie odpowiadają rzeczywistości”.

⁶ Wykaz rękopisów przejętych z Rosyjskiej Biblioteki Publicznej od 14 X 1922 do 12 II 1924 przekazał Bibliotece Narodowej w Warszawie. W r. 1971 darował tejsze Bibliotece Narodowej 34 teczeki odpisów dokumentów i akt dotyczących głównie konfiskat carskich, wywożenia polskich dóbr kulturalnych, a następnie ich rewindykacji.

Latem 1930 r. przyjął na propozycję unickiego metropolity lwowskiego Andrzeja Szeptyckiego pracę archiwisty.

W ciągu 5 lat przeprowadził inwentaryzację akt dotyczących dziejów Unii w archiwach Warszawy, Wilna, Grodna i Lublina. Mając dostęp do wszystkich dokumentów archiwalnych sporządzał „na własny użytek” odpisy najciekawszych dokumentów, dzięki czemu powstały jego zbiory rękopisów. Jednocześnie pracował w bibliotekach, gromadząc materiały bibliograficzne do historii Kościoła Katolickiego.

Praca naukowa nie przeszkadzała mu w podejmowaniu prac społecznych. Od 1934 do 1969 r. uczestniczył w pracach spółdzielni budowlano-mieszkanowej „Osiedle na Skarpie” (Warszawa, ul. Belgijska 3).

Funkcje przewodniczącego zarządu (1934—1960), przewodniczącego rady nadzorczej (1961—1965), kierownika biura spółdzielni (1940—196?) pełnił przez 35 lat (!) bezinteresownie. Za wzorowe administrowanie domem spółdzielni Naczelna Rada Spółdzielcza przyznała mu odznakę zasłużonego działacza ruchu spółdzielczego.

Od 1935 roku przez 23 lata bez przerwy kapelan Zakładu Wychowawczego SS. Niepokalanek w Warszawie. Od 1 III 1945 do 1957 r. kapelan Zakaźnego Szpitala Miejskiego (przy ul. Chocimskiej 5). Nawet wtedy, kiedy szpital od 1 I 1952 r. nie wypłacał mu poborów, pełnił tu obowiązki duszpasterskie bezinteresownie aż do swego przejścia na emeryturę.

Do 1969 r. pozostał w Warszawie, zajmując się uzupełnianiem i porządkowaniem swoich zbiorów. W 1962 r. darował Bibliotece KUL swój księgozbiór (2234 wol. książek i czasopism).

Próbował również wykorzystać częściowo swoje materiały rękopiśmienne przez przygotowywanie artykułów do druku.

We wrześniu 1969 r. fatalny stan zdrowia zmusił go do opuszczenia Warszawy i zamieszkania w Domu dla Księży Emerytów w Otwocku. Schorowany i prawie niewidomy, przy pomocy zaprzyjaźnionych osób „krzątał się” nadal koło ostatecznego uporządkowania swoich zbiorów, które w 1971 r. (50-lecie rewindykacji) przekazał w darze różnym instytucjom. Biblioteka KUL otrzymała wtedy jego zbiory rękopiśmienne dotyczące działalności duchowieństwa katolickiego, a także osobiste papiery ks. B. Ussasa (m.in. jego *Wspomnienia z lat 1885—1969* dyktowane S. Dudzińskiej i Bolesławowi Aleksandrowiczowi).

Uzależniony całkowicie od opiekujących się nim siostr zakonnych, do ostatka pamiętał o ludziach potrzebujących pomocy. Rozmawiał o nich z odwiedzającymi go przyjaciółmi, prosił o zajęcie się nimi.

Zmarł 6 grudnia 1977 r.

ZBIORY KS. B. USSASA PRZEKAZANE B-CE UNIW. KUL

a) Księgozbiór przekazany w latach 1962—1977 liczył 2337 wol. Poza podstawowymi informatorami bio-bibliograficznymi do historii i teologii oraz dziełami z zakresu nauk pomocniczych posiadał znaczną ilość katalogów różnych bibliotek i archiwów, katalogi rękopisów, indeksy czasopism.

Zasadniczy zrąb księgozbioru, zgodnie z założeniem, posiadał przede wszystkim opracowania dotyczące historii religii, historii Kościoła, a zwłaszcza dziejów Kościoła Katolickiego w zaborze rosyjskim.

Całościowych, syntetycznych opracowań jest raczej niewiele (np. Lescoeur E., Pierling P., Boudou A., Godlewski M.).

Z zagadnień szczegółowych na pierwszy plan wysuwa się Unia. Ks. B. Ussas wielki zwolennik i propagator połączenia kościołów, a także wielki znawca⁷ tych zagadnień, wyjątkowo troskliwie zebrał materiały na ten temat. Zgromadził opracowania bez względu na stosunek autorów do Unii (m.in. Batyś-Kamenskij N.N., Berdjaev N.A., Bołotov V.V., Chotkowski W., Chodynicki I., Cadaev P.I., Florovskij G., Kartašov A.V., Kojalovič M.I., Krasnožen M.E., Kuprjanovič G.I., Likowski E., Loret M., Melgunov S.P., Mohl Piotrowicz W., Sinajskij A.L., Slipij J., Sokołov I.I., Sokołov P.R., Sołovev M.N., Suško O., Suvorov N.S., Tabinskij P., Troickij S.V., Trubeckoj G.N., Urban J., Vernadskij G.V.).

Znalazły się w księgozbiorze opracowania dotyczące papieżstwa, historii soborów, synody, encykliki papieskie w sprawie połączenia Kościołów, opracowania polskie o prawosławiu i rosyjskie dotyczące religii rzymsko-katolickiej. Wiele miejsca „zajmują” Słowianie oraz ich wzajemne „otnośnienia” i „svjazy”, m.in. apostołowie słowiańscy Cyryl i Metody.

Jest także wiele opracowań o św. Wojciechu i św. Franciszku z Asyżu.

Księgozbiór posiada również wiele dzieł dotyczących wyznań i stosunków wyznaniowych oraz prace określające stosunek Kościoła do państwa i narodu, a także ciekawe materiały do działalności społecznej Kościoła, do szkół i towarzystw dobroczynnych istniejących przy kościołach oraz prace do dziejów seminariów i akademii duchownych.

Zachowały się tu nieliczne sprawozdania parafii polskich w Rosji (głównie Petersburg, Moskwa) oraz inne wydawnictwa polskie z dawnych ziem polskich i w Rosji.

Wiele opracowań dotyczy Chełmszczyzny i Podlasia. Bogato przedstawia się historia zakonów (Augustianie, Bazylianie, Dominikanie, Karmelici, Pijarzy, Trynitarze, SS. Służebniczki), opracowania o duchowieństwie i życiorysy poszczególnych kapłanów

Ks. Ussas zgromadził również opracowania dotyczące zagadnienia i historii „kacerstwa” (dużo materiału do Mariawitów), a także dzieła o „nawróceniach”.

Księgozbiór zawierał nieco czasopism bibliograficznych, teologicznych i historycznych. Niestety, z wyjątkiem polskich czasopism z okresu międzywojennego i powojennego, były one w większości bardzo zdekompletowane.

Reasumując, należy stwierdzić, że w księgozbiorze dominowało piśmiennictwo w języku rosyjskim z przewagą opracowań dziewiętnastowiecznych i z początku dwudziestego wieku. Na szczególną uwagę zasługują wydania o bardzo niewielkim nakładzie, lub do użytku wewnętrznego („sekretno”).

Budzi również szacunek postawa kolekcjonera zbioru. Wierny wyznawanej zasadzie „audiatur et altera pars”, zgromadził materiały i opracowania zarówno za, jak i przeciw katolicyzmowi, tak katolików, jak i prawosławnych, apologetów i renegatów (np. obok Piotra Semenki — Józef Siemaszko).

Wierzył, że Kościół jest jeden i niepodzielny⁸, a prawda stoi wyżej od sympatii i antypatii.

⁷ „Ksiądz naprawdę jest jedynym poznanym przeze mnie w Polsce znawcą dziejów Kościoła Unickiego”. List Aleksęgo Derugi do ks. Ussasa z 29 XI 1934 (Rkp. 914). „Wykazał Ksiądz wręcz zdumiewające odczytanie w olbrzymiej literaturze naukowej” — tenże A. Deruga (Rkp. 914).

⁸ „Jesteśmy wszyscy wyznawcami Chrystusa i musimy uważać siebie za współbraci, których nie może dzielić osobna interpretacja Ewangelii...”.

b) Zbiory rękopisów (86 jednostek). Są to głównie kopie i streszczenia dokumentów, oparte o zasoby bibliotek i archiwów polskich i rosyjskich (Warszawa, Wilno, Grodno, Lublin, Muzeum Historyczne w Moskwie, Biblioteka Rosyjskiej Akademii Nauk w Petersburgu, Muzeum Ces. Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego w Petersburgu).

Zawierają ciekawe materiały o działalności polskiego duchowieństwa na kresach dawnej Rzeczypospolitej, a także dokumenty dotyczące polityki represyjnej caratu wobec Kościoła Katolickiego po powstaniu listopadowym i styczniowym. Na szczególne wyróżnienie zasługują odpisy i streszczenia akt z Archiwum Kancelarii namiestnika, generał-gubernatora i generał-policmajstra w Warszawie oraz generał-gubernatora w Wilnie.

Bogate materiały (34 teczki) dotyczą Kościoła Unickiego, zarówno na ziemiach polskich (wiele o Diecezji Chełmskiej), jak i w carskiej Rosji. Wartość tych materiałów podnosi fakt ich minimalnego wykorzystania przez historyków. Publikowany obecnie inwentarz tych materiałów daje pełniejszą informację o zawartości zbioru i wpłynie zapewne na lepsze jego wykorzystanie.

Jest on równocześnie wymownym świadectwem pracowitości i cierpliwości szperacza i kopisty.

c) Kartoteka bibliograficzna przekazana Bibliotece KUL w 1978 r. liczy 8291 kart. Jest oparta głównie o żmudny przegląd czasopism polskich i rosyjskich oraz dotyczy przede wszystkim historii Kościoła Katolickiego w Rosji.

PUBLIKACJE

W stosunku do rozległej wiedzy dorobek naukowy ks. Ussasa jest bardzo skromny. Kilkanaście artykułów napisanych w języku polskim i rosyjskim — to w większości recenzje i biogramy. Wyjątek stanowią dwa artykuły polemiczne zamieszczone na łamach *Słowa Istiny* (g. 3: 1915, nr 27, 36), w których ks. Ussas, polemizując z unickim diakonem Mikołajem Trage, podkreślił znamienne dla siebie stanowisko:

1. Katolicy i prawosławni powinni zaprzestać stałych wypominań wzajemnych krzywd, których niemało jest po każdej stronie.

2. W sprawach zjednoczenia Kościołów postępować wyłącznie według słów Tertuliana „In necesariis unitas, in dubiis libertas et in omnibus caritas”.

Gromadząc materiały do historii Kościoła wiedział, że największe przeszkody dla zjednoczenia Kościołów stwarzało nie tyle duchowieństwo, ile raczej polityka carskiego rządu.

Na szczególne podkreślenie zasługują artykuły ks. Ussasa dotyczące dziejów katolicyzmu w Rosji i dziejów konfiskat carskich. Są one tym cenniejsze, że oparte o źródła i materiały wyłącznie rosyjskie. Rezygnując z własnego komentarza i zachowując ściśle interpretację źródeł rosyjskich, przyjmował ks. Ussas maksymalnie zobiektywizowaną postawę badacza.